

Sarah van der Maas

“Subliem mooi
proza.”

— *Nieuwsweekend*

EEN TIJD
ALS DEZE

I

Gottfried Luitpold was reiziger in ideeën. Hij vervoerde lucht zoals colporteurs met verzekeringspapieren of tandenborstels leurd: van Koningsbergen tot Karinthië en van de Rijn tot aan de Zwarte Zee. In de koffer die hij deze ochtend ongemakkelijk tussen zijn knieën en de treinbank geklemd hield, zaten enkel overhemden, een zakje marsepeinpruimen uit Leipzig en twee kilo aardappels voor zijn hospita in Neurenberg. In plaats van catalogussen en proefmonsters droeg hij een in leer gebonden schetsboekje, twee vulpotloden en een duimstok. Al het andere zat in zijn hoofd en in zijn smalle handen – pianohanden, zei zijn hospita – waarmee hij de ruimte uitmat, contouren tegen de horizon tekende en silhouetten uit het niets tevoorschijn riep.

Het ‘niets’ was natuurlijk maar tijdelijk. Een paar maanden nadat hij een bouwplaats bezocht had, reed er steevast een vrachtwagen voor met daarin, onder een stoffig zeildoek vastgesjord, een marmeren of albasten beeld dat rechtstreeks onder de beitel van Julius Schelhaas vandaan kwam. Wie ooit zijn Wodan of Demeter in het Huis der Kunst in München had gezien, begreep wel dat de lucht in Gottfrieds koffer nooit enkel lucht was geweest. Schelhaas was een van de meest gevraagde beeldhouwers van het moment. Hij maakte geen sculpturen, maar statussymbolen. Wie een trapje hoger op de politieke ladder wilde klimmen, kwam vroeg of laat in het atelier aan het Dutzendteich-park uit.

En daar verscheen hij in beeld: Gottfried Luitpold, bijna dertig jaar oud, beeldhouwassistent, betalend kostganger,

vrijgezel – een man die over het algemeen pas op het tweede gezicht werd gezien.

Hij tilde de koffer voorzichtig op zijn schoot, zodat hij zijn benen kon strekken. De trein was nokvol evacués en gewonde verlofgangers, die opeen gedromd de banken en looppaden vulden. In het bagagenet sliep een peuter tussen een bundel kleren en een gescheurd kartonnen valies. Weerspiegeld in het coupéraam haalde Gottfried afwezig een hand door zijn glad achterovergekamde haar, dat een doffe kastanje kleur had die hem ouder maakte dan hij was. Er lag een dromerige trek om zijn mondhoeken. Hij wekte de indruk het leven liever vanuit de coulissen te bekijken, en juist daarin school zijn kracht. Schelhaas noemde het talent. Zijn hospita noemde het lichtschuw.

Het liefst deed hij zijn werk in stilte. Hij monsterde de zonstand, telde weloverwogen zijn stappen uit, kaderde met vier vingers het uitzicht in. Meestal was er niet meer om hem heen dan een gebouw in de steigers, een geraamte van betonijzer, een kale plek als een holle kies in de straat. Vaak verbaasden de aannemers zich over zijn vermogen om zich in het luchtledige gevelfriezen voor te stellen, maar er waren slechts weinig mensen die beseften dat het omgekeerde veel moeilijker was. Dwars door muren, stellingen en bouwvakkerspuin heen kunnen kijken, alles wat er niet hoorde te negeren – dat was de gave die Gottfried Luitpold zijn stille roem bezorgd had. Het vereiste een inspanning van jaren om alleen te zien wat je wilde zien.

Hij reisde veel; té veel, dacht hij nu, terwijl hij voorzichtig zijn verkrampte been wat verzette. Schelhaas' atelier had opdrachtgevers door het hele Rijk. In de goede tijden was hij weken achtereen onderweg geweest. Hij hield ervan om dit Rijk zijn woonplaats te noemen, een huis met honderden kamers, waar hij dagenlang doorheen kon dwalen en toch in iedere ruimte iets vertrouwds vond. Maar telkens wanneer hij vanachter het treinraam de dikke stompe torens en de

gotische kerkspitsen van Neurenberg uit de ochtendnevel zag opdoemen, voelde hij dat hij vrijer begon te ademen. Misschien was dat wat de brandganzen elk jaar weer naar hun wintergronden trok, dacht hij, terwijl hij zijn hand op de koffer legde: een plek om thuis te komen.

Zodra de schaduw van de perronoverkapping langs de ramen viel, kwam de vadsige lucht in de coupé in beweging. Er werd gewrongen en geëlleboogd. Het kind in het bagagenet zette het op een schreeuwen toen zijn moeder het inderhaast aan zijn broekje naar beneden trok. Iemand drong Gottfried bijna de koffer uit handen. Hij klemde hem met twee armen tegen zijn borst en moest hem als stootblok gebruiken om zich een weg naar het balkon te banen. Een vlaag vrieslucht streek door de deuropening over de hoofden van de passagiers. Ineens kon hij niet wachten om de stank van roet en uitputting achter zich te laten en het station uit te breken, het plein op, het licht in. Hij hield niet van besloten ruimtes, als kind al niet. Hij had lucht om zich heen nodig. Een venster op de hemel.

Op het perron was een opstopping ontstaan. Aan het eind van het emplacement, recht voor de kruisende overgang naar de stationshal, stonden twee militairen en een man in burger papieren te controleren. De reizigers uit Leipzig, nog stijf van de onverwarmde coupés, vielen moeiteloos terug in hun apathie. Ze stapten van de ene voet op de andere, doken in hun kraag, rookten, wachtten. De peuter sliep alweer, nu in de armen van zijn moeder.

Gottfried zette zijn koffer naast zich op de grond en blies in zijn handen. Hij tuurde de grauwe rij hoeden en wintermantels af, langs de controlepost, naar het punt waar de sporen samen leken te komen en tientallen schoorsteenpluimpjes loodrecht in de rozige dageraad opstegen. Hij keek graag van een afstandje naar het dakenlandschap van Neurenberg, met zijn hoge nokken, groen uitgeslagen koperkoepels en torenbogen vol poedersnieuw – een rag-

fijn suikerwerk waaronder de rouwranden van de oorlog schuilgingen. Daarboven staat de tijd stil, dacht hij. Mijn goedheid, wat zou ik graag op een bed liggen. Stilstaan, wachten, voortschuifelen – zoiets sloopte een mens. De grote Goethe had, toen hij zijn gevleugelde woorden over het genot van reizen-om-te-reizen sprak, zeker nooit in een oorlogswinter per D-trein getoerd.

Het was geen lange rit vanuit Leipzig, maar de drie uur in de bedompte coupé hadden het laatste restje energie uit zijn lichaam gezogen. Hij was bijna heel december op reis geweest: van Würzburg naar Weimar en van Weimar naar Ingolstadt. Kerst had hij op een hotelkamer in het door bommen geteisterde Hamburg doorgebracht, waar de sneeuw roetzwart langs de ramen droop. Gisteren Leipzig. Vandaag naar huis – eindelijk...

‘Pardon...?’ De jongeman achter hem, een aktetas onder zijn arm en donkere schaduwen onder zijn ogen, tikte hem op zijn arm. ‘Hebt u misschien een vuurtje?’

Gottfried diepte welwillend een aansteker op.

‘Dank u,’ zei de man. Zijn vingers beefden een beetje toen hij de sigaret naar zijn mond bracht.

Langzaam schoof de rij onder de metalen overkapping vandaan. De winterzon klom boven de huizen uit en wierp lange schaduwen over de rails. Het ochtendlicht ontdooide de mensen. Mannen keken ongeduldig op hun horloge. Kinderen zaten elkaar na tussen de jassen en plunjebalen door. Gottfried had zijn koffer vlak tegen zijn been aan gezet, een arm los langs zijn lichaam om het handvat te kunnen grijpen als het nodig was. In gedachten verzonken schetste hij met zijn vinger de contouren van het laadstation voor de posterijen op de naad van zijn broekspijp. Een vaag onbehagen prikte in zijn nek – alsof er iemand naar hem keek. De jongeman met de aktetas stond nog altijd schuin naast hem. Zijn sigaret was uitgegaan, zijn gezicht was strak en bleek. De donker omrande ogen flitsten naar het eind

van het perron, waar de soldaten zich met de papieren van een vluchtelingengezin bezighielden.

Plotseling boog hij zich naar voren en greep Gottfried bij de elleboog.

‘Hoor eens,’ zei hij gedempt. ‘Ik bied u honderd rijksmark als u straks, daarginds, uw papieren niet kunt vinden. U hebt ze in de trein laten liggen, ze zitten in uw koffer, in een binnenzak, maakt niet uit. Het hoeft niet lang te duren. Vijf minuten, hooguit.’ Hij stak een hand in zijn jas. ‘Ik kan het u hier direct geven, in briefgeld. Honderd mark. Alles wat u hoeft te doen, is de boel een paar minuten ophouden en mijn gezicht vergeten.’

In een fractie van een seconde brandden de trekken van de jongen zich op Gottfrieds netvlies. Een deserteur? Een ontsnapte gevangene? Geen oostarbeider – daarvoor was zijn Duits te goed. Een van die brutale bolsjewistische terroristen misschien?

De hand van de jongeman drukte op zijn elleboog. De aanraking bezorgde hem kippenvel. Hij richtte zijn blik strak op de schouders van de vrouw voor hem. Haast onmerkbaar schudde hij het hoofd.

De hand liet zijn mouw los. Met een snelle beweging drong de jongeman zich langs hem heen en verdween tussen de rugen van de wachtenden.

Gottfried verroerde zich nog altijd niet. Zijn elleboog jeukte op de plek waar de jongen hem had aangeraakt; hij moest moeite doen om er niet aan te krabben. Onopvallend liet hij zijn ogen de rij af gaan. De gezichten om hem heen stonden verveeld, ongeduldig, gelaten. Het leek er niet op dat iemand hen had zien praten. Hij haalde iets lichter adem. Een blik, een half woord, een schouderophalen – meer was er in deze tijd niet nodig om uit de menigte gepikt te worden. Wie vuur gaf aan een volksvijand, liep alle kans om met zijn melaatsheid te worden besmet.

Hij wreef met zijn hand langs zijn nekspieren. De ver-

moedigheid was sterker geworden; zijn ogen brandden. Drie weken reizen was te veel, dacht hij. In de winter dan toch, als zelfs de hotels hun kamers niet meer warm konden stoken en alle restaurants enkel nog zuurkool serveerden. Een man moest om zijn gezondheid denken. Ik zal aan Schelhaas vragen of hij voor de volgende reis een ander stuurt, Kagerhuber misschien – het gaat tegenwoordig toch altijd maar om materiaaltekorten, en van materiaal heeft Kagerhuber wel kaas gegeten. Ook geen betrouwbaar type trouwens, met zijn lukrake uitspraken en zijn frettengezicht. Maar nu eerst naar huis. Lieve deugd, komt er dan nooit een einde aan die rij?

‘Papieren?’ vroeg de jongste militair, toen hij eindelijk op de kruising stond.

Gottfried voelde in zijn binnenzak naar zijn identiteitspas, die hij samen met zijn reisdocumenten, instructies en schetsboekje in één elastiek bewaarde. Hij stak de soldaat de gevraagde papieren toe. Toen hij de rest van het stapeltje terug wilde stoppen, hield de man in burger hem tegen.

‘Wat is dat?’ vroeg hij, zijn hand naar het leren boekje uitstekend.

‘Tekeningen,’ zei Gottfried.

De man liet de pagina’s tussen zijn duim en wijsvinger door glijden. Zijn gezicht verried niets. Even hield hij het papier een eindje van zich af. ‘Dit is de Wilhelmstrasse,’ zei hij. ‘En hier: het Luchtvaartministerie.’ Hij sprak niet tegen Gottfried, maar tegen de militair naast hem.

De soldaat wierp een blik op de identiteitskaart. ‘Luitpold,’ zei hij. ‘Beeldhouwassistent.’

De burgerman nam Gottfried met één blik van onder tot boven op. ‘Waarom bent u niet in het leger?’

‘Ik ben vrijgesteld vanwege mijn werk,’ zei Gottfried. Hij voelde de branderigheid in zijn elleboog weer terugkomen; ze verspreidde zich langzaam naar zijn vingertoppen.

‘Om krabbeltjes te maken?’

‘Bouwprojecten bezoeken, advies geven, rapporten opmaken. Ik vorm me een beeld van de ligging, de ruimte, het licht. Mijn werkgever houdt niet van reizen – ik ben zijn tweede paar ogen.’ Hij glimlachte scheefjes. ‘Die krabbels zijn maar liefhebberij.’

‘Wie is uw werkgever?’

‘Julius Schelhaas. U kent hem misschien?’

Voor het eerst lichtte er iets op in de trekken van de Gestapoman. Hij stak hem het boekje toe. ‘In orde.’

‘Heil Hitler,’ zei Gottfried, terwijl hij zijn opluchting achter een glimlach trachtte te verbergen.

‘Heil Hitler,’ zei de Gestapoagent.

Achter de controlepost waaierte de mensenmenigte snel uiteen. De deuren naar de hoge stationshal waren niet gelolied en draaiden met tegenzin naar binnen toen Gottfried ze met zijn koffer openduwde.

Juist toen hij zijn voet over de drempel zette, hoorde hij achter zich, op het perron, een vrouw gillen. Iemand schreeuwde met hoge, scherpe stem een bevel. Opspattend grind tussen de spoorbielzen. Twee keer een krakend schot. Een half ingehouden geluid van ontzetting steeg op uit de rij passagiers.

De deuren van de stationshal vielen langzaam achter hem dicht en dempten het tumult.

Hij versnelde zijn pas, keek niet meer achterom.

II

In het trappenhuis aan de Hintere Ledergasse gaf het elektrische licht geen sjoegie meer. Peertje gesprongen. Terwijl hij in het schemerdonker de trap van de portiekwoning op stommelde, stelde Gottfried bij zichzelf vast dat de student in de rechten de feestdagen dus toch bij zijn ouders in het westen doorbracht. Het licht was mannenwerk. Mevrouw Wiessler was kerel genoeg om zelf een nieuwe lamp in de fitting te draaien, maar haar principes lieten het haar niet toe. Waar de principes van mevrouw Wiessler precies op gestoeld waren, was een vraag waarover haar huurders in het duister tastten. Zo stond ze erop dat in gemengd dinergezelschap het vlees door een heer werd aangesneden, terwijl diezelfde heer bij het gediensig openhouden van een deur het risico liep zichzelf tegenover alle aanwezigen belachelijk te maken doordat zij bokkig weigerde voor te gaan. Maar over de vraag wie in huis de waterleidingen ontdooide, het gasfornuis weer aan de praat hielp of licht in de duisternis bracht, bestond geen enkele discussie.

Gottfried noteerde de lamp in gedachten op zijn werklijstje en duwde met een glimlach de deur naar de keuken open. De stijfheid was uit zijn benen verdwenen en de frisse, tintelende kou zat in zijn haren. Het was goed om weer thuis te zijn.

De keuken was leeg. Alleen een grote pan sudderde op een laag vuurtje. Hij lichtte het deksel even op. Bonen met zuurkool. Alwéér zuurkool.

‘Mevrouw Wiessler?’ riep hij, een bijpassend ‘joehoe’ nog net inslikkend, want van zo veel familiariteit was ze niet gediend.

Dieper in het huis klonken haastige voetstappen. Een meisje van begin twintig met een schort voor en een afgedekte beslagkom in haar handen duwde met haar schouder de deur open. Ze blikte ietwat verstoord de keuken in.

‘Ha, nicht Inge!’ groette Gottfried.

Hij zag haar gezicht verder betrekken. Was dus óók al niet in een joehoe-stemming. Daarbij was ze niet zijn eigen nicht, maar die van de hospita, en beviel het haar vast niet dat hij haar aantrof met deegspetters naast haar neus.

‘Is de generaal niet in het fort?’ informeerde hij.

Ze trok haar wenkbrauwen op en keek ijzig. ‘Tante Martha is naar de St. Lorenz om een kaars aan te steken. Voor Allerkinderen.’

Een beeld verscheen hem voor ogen: een slungelige baby, aan één voetje opgetild, nog niet dood en toch al een aureool. Waar kwam dat zo ineens vandaan?

Och ja, de oude martelarenkalender. Haarscherp zag hij weer de lijntekeningen vol heiligen voor zich, die in steunkleur gruwelijke doden stierven. Als kind had hij gedacht dat de onschuldige baby’s van Bethlehem er nog goed van af waren gekomen: die hoefden niet eerst jarenlang in een woestijn of een kale spelonk weg te teren voor ze in de hemel hun pap met gouden lepeltjes mochten eten. Terwijl het toch allemaal vervloekte Jodenjongetjes waren, dacht hij nu stilletjes – maar de hemel viel dan ook niet onder het Derde Rijk.

Allerkinderen. Die tante Martha...

‘Eet u mee?’ vroeg Inge. ‘Want dan moet ik nóg eens naar de kelder voor de bonen...’

‘Och nee, doe geen moeite,’ zei hij snel. ‘Misschien eet ik wel buiten de deur.’

Dat was natuurlijk maar zothed. Hij snakte naar een avond alleen met zijn tekeningen onder het zoemende, zachtgele licht van de lamp, maar hij wilde Inge niet nog meer tegen zich in het harnas jagen. Ze was een heel aardig

meisje – als ze haar wenkbrauwen maar niet zo fronste.

Hij stak zijn hand op ten groet en dook het trappenhuis weer in, omhoog, waar de bovenhuurders woonden. De koude, stoffige lucht van leegstaande kamers kwam hem met het openslaan van de deur tegemoet. Het was een degelijk onderkomen voor een reiziger zoals hij: zitkamer, slaapkamer, een klein keukenblokje waar hij enkel gebruik van maakte als hij alleen wilde eten. Het bad en toilet deelde hij met de student, die aan dezelfde gang woonde. Daar stond tegenover dat hij de zolder voor zichzelf en zijn tekeningen had, de hutkoffers en hoedendozen van mevrouw Wiessler niet meegerekend. De kamers waren krap, donker en met de huidige brandstofschaarste meestal koud genoeg om de melk een week goed te houden, maar hij had Hamburg gezien en klaagde niet. Een huis zonder kolen was beter dan kolen zonder huis.

Hij gooide zijn koffer op het bed en klikte de sloten open. Toen viel zijn oog door de open slaapkamerdeur op een briefje dat tegen de pendule in de zitkamer stond. Zelfs vanaf hier herkende hij Schelhaas' hanenpoten, die op zulke briefjes altijd dezelfde woorden vormden. *Kom direct.*

Met een zucht sloeg hij de koffer dicht. Er was vast iemand ongeduldig geworden. Die partijmannen – ze mochten blij zijn wanneer er onder de huidige omstandigheden überhaupt nog gewerkt kon worden. De oorlog was nooit zijn beeld geweest bij de opbouw van het nieuwe Rijk. Een sloopkogel kon je richten; een Engelse vliegtuigbom niet.

Hij bleef een ogenblik op de rand van het bed zitten. Onwillekeurig reisden zijn gedachten terug naar de plaatsen die hij bezocht had, de mensen die hun nood bij hem klaagden: tekort aan materiaal, tekort aan mankracht, tekort aan moed. Het grote bouwen lag al maanden stil. Alles wat hij deed, was stutten, inschatten, conserveren, vooruitkijken. Het maakte hem niet somber over Duitsland – hij werd betaald om optimistisch te zijn. Maar een vrijstelling was

maar een papier, en papier was zó ingetrokken. Zijn vriend Ulli, die bij de luchtmacht was en waarachtig toch niet de eerste de beste, had zijn beloofde verlof al drie keer te elfder ure aan zijn neus voorbij zien gaan. De oorlog was een grillige meester: onberekenbaar en nooit tevreden.

Hij had Ulli nog maar een paar jaar geleden ontmoet aan de keukentafel van mevrouw Wiessler. Hij was juist uit het atelier teruggekeerd en liep binnen voor een kop surrogaatkoffie, toen hij zijn hospita achter een geurende bak echte Javaanse aantrof, verweekeld in een geanimeerd gesprek met een hoogblonde jongen in luchtmachtuniform.

‘Ulli,’ zei ze, ‘dit is mijnheer Gottfried Luitpold, van twee-hoog. Mijnheer Luitpold, dit is mijn neefje, Ulrich von Hesse. Maar als u hem nog niet herkend had,’ voegde ze er met iets van moederlijke trots aan toe, ‘bent u een ezel.’

Natuurlijk had hij hem herkend. Met zijn adelaarsneus en zijn ogen zo licht en helder als de Königssee was luitenant Von Hesse de publiekslieveling van het Rijk. Daarbij had hij op dat moment vijfenzestig luchtoverwinningen en een Ridderkruis op zijn naam staan. Er was geen krant die zijn portret de afgelopen maanden niet had afgedrukt.

Het feit dat ze elkaar nog niet eerder ontmoet hadden, scheen iets te maken te hebben met een oude ruzie die door de gezusters Wiessler-Von Hesse gepassioneerd in stand werd gehouden. Maar Ulli, die tijdens een driedaags verlof de stad van de Rijkspartijdagen weleens wilde bekijken en al zijn reisgeld in de trein daarnaartoe verpokerd had, besloot voor zijn eigen comfort dat zulke vetes in stuiversromannetjes thuishoorden en niemand – mevrouw Wiessler met haar hart van staal draad niet uitgesloten – kon de jongenslach van Ulli von Hesse weerstaan.

Uiteindelijk had tante Martha hen beiden de keuken uit gewuifd met de boodschap dat ze maar een biertje moesten gaan pakken terwijl zij de logeerkamer in orde maakte en extra aardappelen schilde. Tot beider verwondering bleken

ze zich in elkaars gezelschap uitstekend op hun gemak te voelen. Ulli – luchthartig, impulsief en nooit om woorden verlegen – was degene die praatte, Gottfried degene die zweeg. Pas toen aan het eind van de middag de rollen zich langzaam maar zeker omdraaiden, had Gottfried beseft dat er iets opmerkelijks was gebeurd.

Sinds die dag dook Ulli regelmatig in de Hintere Leder-gasse op om zijn tante te plagen en haar commensaal van zijn zolder de stad in te sleuren. Gottfried begreep niet precies waarom. Hij wist dat hem Ulli's spontaniteit ontbrak. Nicht Inge noemde hem een burgerman. Mevrouw Wiessler noemde hem een mummie. Maar Ulli bleef zijn gezelschap opzoeken. Misschien vond hij in Gottfried, met zijn stille onverstoorbaarheid, een baken voor zijn eigen onrust. Meestal zwierven ze zomaar wat door de straten en praatten, tot Ulli een inval kreeg en ze in de Gouden Posthoorn braadworsten gingen eten of op de tribune bij het motorrennen belandden. En natuurlijk waren er de zomers op het landgoed geweest: die lange, tijdloze weken, ver weg van de wereld, waarin je de oorlog met één draai aan de radioknop uit kon zetten...

Hij schudde de herinnering van zich af en hees zich van het bed. Het dreinde alweer tussen zijn slapen. Het was niet zozeer de reis die hem afgemat had, realiseerde hij zich, maar het voortdurende besef dat alles wat hij deed zo verdraaid weinig zin leek te hebben. En wat stond hun te wachten als de vijand zich in de Ardennen eens níét in de pan liet hakken? Als alle handen nodig waren aan het front?

Hij liep naar zijn keukentje, nam een glas water en dronk het staand bij het aanrecht leeg. 'Rusland,' zei hij. 'Dat was een vergissing, mijn Leider, met uw permissie.'

Hierbinnen durfde hij zulke gedachten wel uit te spreken, maar niet nadat hij in een flits gecontroleerd had of de ramen niet op een kier stonden. De Leider, naast het bordenrek, zweeg. Gottfried had hem een paar jaar geleden

zelf geschilderd – niet naar het leven natuurlijk, maar toch met meer flair dan die kleurloze fabrieksportretten bezaten. Aanvankelijk had het schilderij in zijn werkkamer op zolder gehangen, maar daar leek het voortdurend met een haviksblik op hem neer te kijken, terwijl hij met zijn modellen knoeide en zijn tekeningen vermorste. De keuken gaf het iets gemoedelijks. Aan het aanrecht kon hij er tenminste nog zo'n beetje tegen babbelen.

'Zo, mijn Leider,' zei hij dan, terwijl hij de wortels schrapte. 'Kijk ze eens groot zijn. Arische wortels, mijnheertje. Een meesterras.' Want de wortels kwamen uit de daktuin van de student.

Mevrouw Wiessler, die soms hierboven kwam om de gordijnen te wassen en het tapijt te kloppen, vond dat een staatshoofd niet in de keuken zou moeten hangen. Bovendien kon ze nooit nalaten een opmerking over de snor te maken. 'Te breed,' zei ze, met een halftoegeknepen kennersblik.

'O nee,' zei hij. 'Die van de Leider is te smal, dáár zit het 'm in. Niemand neemt zo'n snor nog serieus. Zeg nu zelf, mevrouw Wiessler, als uw man indertijd...'

'Breek me de bek niet open,' bromde ze dan, want mijnheer Wiessler was er vijftien jaar geleden, snor en al, met een revuemeisje vandoor gegaan.

Hij zette het glas op het aanrecht en wierp een blik in het scheerspiegeltje aan de binnenkant van een van de keukenkastjes. Hij schrok – een tel lang meende hij het gelaat van de jongen op het station in plaats van het zijne te zien. Hij knipperde het beeld weg. Nee, zichzelf was hij toch ook niet helemaal. De man die met holle ogen uit het glas terug staarde, zou veertig kunnen zijn of een maagzweer hebben. Geen wonder dat nicht Inge haar neus voor hem ophaalde. Een week of drie thuisblijven zou hem goed doen. Wat in het atelier rommelen, de administratie controleren, surrogaatkoffie drinken bij café Nestor, urenlang over straat

dwalen... Wie weet, zou Ulli na de jaarwisseling tóch zijn verlof nog krijgen. Een paar dagen Sudetenland was zelfs nog beter dan hier in de stad vernikkelen. In zijn herinnering was het landgoed van de Von Hesses onlosmakelijk verbonden met de zomermaanden, waarin hij met Ulli middagenlang in het luie zonlicht sigaren had gerookt en ze de stompjes om beurten vanaf het balkon in het stenen vogelbadje op het terras probeerden te mikken. De zomer – wat leek die nu ver weg. Hij had het gevoel dat het in geen jaren meer augustus was geweest.

De pendule in de zitkamer sloeg elf. Gottfried pakte zijn jas van de stoel waar hij hem een paar minuten eerder had neergegooid en daalde de donkere trappen weer af.

Op de stoep botste hij bijna tegen mevrouw Wiessler op, die verrast in haar handen klapte. ‘Lieve grutten, mijnheer Luitpold heeft de weg naar Neurenberg teruggevonden, en dat nog vóór de jaarwisseling! Waar hebben we zo veel eer aan te danken?’ Ze liet haar blik hoofdschuddend over zijn verschijning glijden. ‘U ziet eruit als een wandelend lijk. Vanavond eet u toch wel mee? Ik zal Inge direct vragen of ze nog wat bonen haalt.’

‘Heel graag,’ zei Gottfried, te vermoeid om haar tegen te spreken. ‘En kijkt u ook even boven. Er zit twee kilo aardappels in mijn koffer. O, en kunt u dan direct mijn overhemden in de kast hangen?’

Ze begon te sputteren, maar hij was de hoek al om, de Hutergasse in, op weg naar de tram die hem bij Schelhaas zou brengen.

III

Altijd wanneer Gottfried het atelier van Julius Schelhaas binnenliep, was het alsof hij het Walhalla in stapte. De studio was zo breed als een zeppelinhanger, met een holle betonecho en een hoog plafond van glasruitjes waardoor het gefilterde daglicht viel. Gevangen in hun stellages stonden spierwitte geveleugelde reuzen, naakte goden en steigerende bliksemrossen in verschillende stadia van gereedheid. Titanen hieven hun lauwerkransen naar de hemel. Faunen en vrouwen dansten in reien om de ladders.

De eerste keer dat hij hier op de drempel had gestaan, had de grootsheid van het pand hem zo overvallen dat hij in de deuropening was blijven dralen. Hij was achttien jaar – een stille dorpsjongen uit een bosgehucht dat Aldenheim heette, amper een jaar in de stad. Toen hij tien minuten in de schaduw van een strijdswagen had staan toekijken terwijl de mannen in stofjassen de stellingen beklommen, hun pinnen in het marmer dreven en hem volkomen over het hoofd zagen, was hij ervan overtuigd dat hij zich in de uitnodiging had vergist. Hij had Schelhaas maar één keer gesproken. Eigenlijk had hij hem alleen zijn naam verteld.

Hij zocht werk – welke man niet? Drie weken lang was hij met een papiermap onder zijn arm langs alle architecten in de stad geweest. Hij had hun namen uit het telefoonboek overgeschreven: Baumgärtl & Staudinger, Behringer, Bickel... De professoren aan de Rijksschool voor Toegepaste Kunst in de Flaschenhofstrasse liet hij links liggen. Daar maakte hij geen kans meer. Maar toen men hem aan het eind van zijn lijstje ook bij de gebroeders Zürn de deur

wees – geen werk, te weinig ervaring, slechte tijden – wist hij dat er nog maar één keuze overbleef: de Rijksschool of de rivier.

Hij begreep nog steeds niet dat hij binnen was gelaten. In die tijd huurde hij voor vijf mark per week een achterkamer zonder verwarming en stromend water. 's Nachts sliep hij met zijn kleren aan; bij het wakker worden lag de rijp over zijn wollen deken.

Die ochtend had hij van zijn laatste paar pfennig een half brood en twaalf sigaretten gekocht. Toen had hij zijn jas aangetrokken, zijn tekenmap onder de arm genomen en de deur achter zich dichtgetrokken met de sleutel aan de binnenzijde. Langs de oever van de Pegnitz wandelde hij richting de Flaschenhofstrasse. In het water kabbelde zijn gebroken spiegelbeeld met hem mee. Als ik vandaag niets vind, dacht hij met een wonderlijke kalmte, dan spring ik erin. Hij was te jong en te sterk om van honger of kou om te komen, maar je kon ook aan het leven zelf sterven. Verdrinking, zei men, was een zachte dood.

Onder de adelaar door liep hij de hal in. Hij kende het gebouw vanbinnen en vanbuiten: nog geen maand terug had hij er zelf in de lichte werklokalen gezeten en zich met passer en papier over de tekentafels gebogen. Een paar studenten drongen zich langs hem heen richting de trap. Ze droegen dezelfde stempels op hun mappen als hij, maar hun tred was lichter, ze hadden de wereld nog aan hun voeten. Hij rechtte zijn rug, kamde onopvallend met een hand door zijn haar en liep op het portiershokje af.

‘Wie wilt u spreken?’ vroeg de conciërge, die na een snelle, peilende blik doorging met het schoonmaken van zijn nagels.

‘Professor Ruff,’ zei Gottfried.

‘In vergadering,’ zei de conciërge. ‘U kunt later terugkomen.’

‘Vriendelijk bedankt,’ zei Gottfried. Hij draaide zich om

naar de uitgang, hield achter een van de pilaren zijn pas in, wierp een vlugge blik op het portiershok en zwenkte achter een nieuw groepje studenten aan terug de hal in.

Met zijn verstand wist hij al dat het voorbij was, maar zijn lichaam weigerde stomweg op te geven. Bovendien had hij de sigaretten nog in zijn zak. Je springt niet met twaalf sigaretten in de Pegnitz.

Er klonken mompelende stemmen achter de deur van Ruffs kantoor, die even stilvielen toen hij klopte.

‘Jáá?’ riep iemand verstoord.

Gottfried klemde de map nog iets steviger onder zijn arm, duwde de klink naar beneden en stapte naar binnen.

Vijf mannen stonden voorovergebogen om een tafel. Van hen keek alleen Franz Ruff op. Hij was een donkere, vroeg kalende man met een vierkante kin en staalomrande brillenglazen, waarachter zijn ogen korzelig stonden. Hij was nauwelijks een maand aan de Rijksschool verbonden en hij herkende Gottfried niet, maar zijn blik gleed direct naar het stempel op de tekenmap.

‘Wie heeft u gestuurd?’ zei hij bars. ‘Ik heb toch gezegd dat ik in vergadering ben?’

Gottfried haalde de map onder zijn arm vandaan. ‘Mijn naam is Luitpold, professor, heren. Het spijt me dat ik u een paar minuten van uw tijd moet ontroven, maar ik heb hier een aantal tekeningen die u misschien interesseren. Als u me toestaat...’

Hij sprak als een automaat, zelfs zijn handen bewogen uit zichzelf, alsof zijn geest al onder water lag. De gezichten van de mannen, nu allemaal naar hem gekeerd, waren wazig en liepen als lichtschichten in elkaar over. Hij zocht wanhopig naar een vast punt in de kamer. Op een lage tafel stond een maquette van de Congreshal, een van de grote projecten op de Rijkspartijdaggronden. Hij herkende het uit de bouw tijdschriften. In het achterliggende jaar had hij uren en uren over het terrein gedwaald, langs de

Luitpoldarena, de plechtig-sombere Eregalerij, het uitgestrekte Zeppelinveld. Hij ging erheen als de binnenstad met zijn walmende stegen hem benauwde. Het was een wonderlijke plek, Neurenberg: half verleden, half toekomst, met een grenslijn die je kon oversteken wanneer je maar wilde. Op het Partijdagterrein geen middeleeuwse torens, geen marktbruggen, geen dood water, maar granietpaden en grasvlaktes en ademruimte – de enige plek waar hij door zijn fantasie kon wandelen zonder tegen een muur op te lopen. Een tijdlang had hij zich nog aan haar pilaren en tribunes kunnen vastklampen, maar hoe dieper hij de afgelopen weken was gezonken, hoe verder ze bij hem vandaan dreven. Hier, in de kamer, probeerde hij zich de Congreshal opnieuw in zijn voltooide staat voor te stellen, gevuld met gejuich en *Sieg Heil* en rondzingende luidsprekers, maar het lukte hem niet meer; hij was de gave van het kijken kwijtgeraakt en de Congreshal bleef wat het was: een zwijgend gebouw van bordkarton en balsahout.

‘Ziet u niet dat u ons stoort?’ vroeg Ruff, meer overrompeld dan kwaad.

Gottfried was al naar de tafel gelopen, drong zich in de opening die de mannen onbewust in hun gelederen lieten vallen. Onder water golden geen rangen en standen meer, onder de oppervlakte was alles gewichtloos. Van hun tijdelijke verbijstering maakte hij gebruik om zijn tekeningen over hun papieren heen uit te spreiden. Als ze het niet zouden zien, was hij aan de rivier overgeleverd.

Iemand greep zijn pols. ‘Ho eens even, jongeman...’

Weg was de betovering. In een oogwenk was de orde in de kamer hersteld. De mannen waren hun eerste ontzetting voorbij en dwongen hem met hun ogen hun heilige cirkel uit.

Ruff had zijn overwicht hervonden en richtte zich in zijn volle lengte op. ‘Ik begrijp,’ zei hij met een licht spottende ondertoon, ‘dat u werk zoekt?’

Neurenberg, 1945. Na een valse moordaanklacht keert het lot zich tegen Gottfried Luitpold, een jonge Duitse architect. Wanneer hij tijdens zijn vlucht op een dode chauffeur stuit, besluit hij diens identiteit aan te nemen. Het mysterieus zwijgende meisje dat hij aantreft bij de wagen neemt hij mee op zijn tocht naar Berlijn. Hun reis door een wereld die op instorten staat, dwingt hem niet alleen zijn dromen maar ook zijn overtuigingen te herzien. *Een tijd als deze* roept vragen op over de menselijke neiging zich vast te klampen aan illusies, zelfs wanneer de werkelijkheid onmiskenbaar het tegendeel bewijst.

“Een tijd als deze is een roman die, over de hele linie evenwichtig en beeldend, bewijst dat zich een uitstekende schrijfster heeft aangediend.”

— Arjan Peters in *HP/De Tijd*

“Subliem mooi proza en een fantastisch verhaal. Ik kon het niet wegleggen.”

— Lidewijde Paris in *Nieuwsweekend*

Sarah van der Maas (1995) is historicus en verdiepte zich tijdens haar studie in algemene en sociale geschiedenis.

ISBN 9789023965022

NUR 301